

STD : 12

અર્થશાસ્ત્ર

પાઠ : 10

ઉદ્યોગાક્ષેત્ર

સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ માટે સાચો વિકલ્પ શોધો :

(1) ભારતની રાષ્ટ્રીય આવકમાં ઉદ્યોગોનો ફાળો વર્ષ 2013-

14 મુજબ કેટલો હતો ?

(અ) 16.6 %

(બુ) 27%

(કૃ) 40%

(સ) 60%

(2) વર્ષ 2011-12માં ઔદ્યોગિક ક્ષેત્ર રેજારીનું
પ્રમાણ કેટલું હતું ?

(અ) 10%

(બ) 24.3 %

(ગ) 27 %

(સ) 49%

(3) મોટા પાયાના ઉઘોગોમાં કેટલું મૂડીરોકાણ જરૂરી છે?

- (અ) 2 કરોડ
- (બ્ય) 5 કરોડ
- (ક્ષ) 10 કરોડથી વધુ**
- (સ) 100 કરોડ

(4) જહેર ક્ષેત્ર એટલે શું ?

(અ) લોકો દ્વારા સંચાલિત ક્ષેત્ર

(બ) સરકાર દ્વારા સંચાલિત ક્ષેત્ર

(ક) સહકારવૃત્તિવાળું ક્ષેત્ર

(સ) આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્ર

(5) વિરીષ્ટ આર્થિક વિસ્તારનો અમલ ભારતમાં ક્યારે
થયો ?

(અ) 1947

(બુ) 1991

(ક) 2000

(સ) 2011

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

(1) નાના પાચાના ઉદ્ઘોગો કયા પ્રકારની ઉત્પાદન

પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે ?

➤ **નાના પાચાના ઉદ્ઘોગો શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-
પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે.**

(2) મધ્યમ કદના ઉદ્યોગો એટલે શું ?

► જે ઉદ્યોગોમાં ₹ 5 કરોડથી વધુ અને ₹ 10 કરોડથી ઓછી મૂડી રેકવામાં આવી હોય તેવા ઉદ્યોગને મધ્યમ કદના ઉદ્યોગો કહે છે.

(3) જહેર નિગમનો અર્થ આપો.

➢ જે એકમોની માલિકી કંદ કે રાજ્ય સરકારની હોય, પરંતુ તેનું સંચાલન સ્વતંત્રપણે નિગમ દ્વારા કરવામાં આવે છે, તે જહેર નિગમો કહેવાય છે.

(4) ભારતમાં કેટલા વિશેષ આર્થિક વિસ્તારો છે ?

➤ ભારતમાં આઠ વિશેષ આર્થિક વિસ્તારો છે.

(5) વિશ્વમાં ઓસ્ટ્રેલિયા ક્યા પ્રકારના દેશ તરીકે ઓળખાય છે ?

➤ વિશ્વમાં ઓસ્ટ્રેલિયા એતીક્ષેત્ર આધારિત વિકસિત દેશ તરીકે ઓળખાય છે.

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ટ્રંકમાં જવાબ આપો :

(1) નાના પાયાનો ઉદ્યોગ એટલે શું ?

- જે ઉદ્યોગમાં ₹ 25 લાખથી વધુ અને ₹ 5 કરોડથી ઓછું મૂડીરોકણ હોય,
- જેમાં શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિનો ઉપયોગ થતો હોય,

- જે મોટા ઉદ્યોગોને સહાયક હોય, તેવા ઉદ્યોગોને
નાના પાચાના ઉદ્યોગો કહે છે.
- જેમ કે; ઓજારો, વાહનોનું સમારકામ, વપરાશી
વસ્તુઓ વગેરે.

(2) સંયુક્ત મૂડી કંપનીના ઉદાહરણ આપો.

➤ સંયુક્ત મૂડી કંપનીનાં ઉદાહરણો નીચે મુજબ છે :

(1) ઇન્ડસ્ટ્રિયલ મશીન ટ્રલ્સ, (2) ઓઇલ એન્ડ
નેચરલ ગેસ કોપરેશન અને (3) ઇન્ડિયન
ઓઇલ કોપરેશન.

(3) ઓધોગીકરણથી કેવી રીતે સામાજિક માળખામાં કેરફાર કરી શકાય ?

- ઓધોગીકરણથી નવી ઓધોગીક કાંતિનું સર્જન થાય છે.
- ઓધોગીક સંસ્કૃતિમાં લોકોમાં શિસ્ત, કઠોર પરિશ્રમ,
હરીકાઈ, ટીમવર્ક, સ્વનિર્ભરતા, સહકાર, સમજૂતી, નવી
સંશોધનવૃત્તિ, સંસ્થાકીય ક્ષમતા જેવા ગુણો વિકસે છે.

- જ્યારે અંધશ્રોદ્ધર્ષ, પ્રારબ્ધવાદ, સંકુચિતતા, જડતા વગેરે જેવા લક્ષણો ઘટે છે.
- આવાં સામાજિક પરિવર્તનોને કારણે ઉત્પાદન-પદ્ધતિમાં ફેરફાર લાવી ઉત્પાદન વધારી શકાય, જે અર્થતંત્રના વિકાસ માટે પ્રેરક બની રહે છે.

(4) એતીના આધુનિકરણમાં ઉદ્યોગો કેવી રીતે ઉપયોગી છે ?

- જમીનની તેમજ શ્રમની ઉત્પાદકતા વધારવા માટે એતીનું આધુનિકરણ જરૂરી છે.
- ઉદ્યોગક્ષેત્ર ટ્રેક્ટર, થ્રેસર, સબમર્સિબલ પ્રપ, જંતુનાશક દવા છાંટવાનાં યંત્રો જેવાં આધુનિક સાધનો પૂરાં પાડી, એતીક્ષેત્રે ઉત્પાદન વધારવા સહાયક બને છે.

- ઉદ્યોગક્ષેત્ર રાસાયણિક ખાતર, જંતુનાશક એવાઓ વગેરેનું ઉત્પાદન કરી, નવીન ટેકનોલોજીની મદદ દ્વારા એતીક્ષેત્રનો વિકાસ શક્ય બને છે.
- આમ, એતીના આધુનીકરણ માટે ઉદ્યોગક્ષેત્ર ઘણું ઉપયોગી પુરવાર થાય છે.

(5) વિરિષ્ટ આર્થિક વિસ્તાર એટલે શું ?

- વિરિષ્ટ આર્થિક વિસ્તાર એ એક એવો કરમુક્ત ભૌગોલિક વિસ્તાર છે, જ્યાં આર્થિક કાયદાઓ દેશના કાયદાઓથી લિજ્ઝ છે.
- ભારતમાં વિદેશી મૂડીને આકર્ષવા અને આંતરરાષ્ટ્રીય હરીકાઈ મુજબ નિકાસો અંકુશમુક્ત કરવા 1 એપ્રિલ, 2000થી વિરિષ્ટ આર્થિક વિસ્તાર શરૂ કરવામાં આવ્યો.

- ભારતમાં ખાનગી વ્યક્તિ, સરકાર, સંયુક્ત ક્ષેત્ર, રાજ્ય સરકાર, રાજ્યની સંસ્થા કે વિદેશી સંસ્થા વિશ્વિષ આર્થિક વિસ્તારનું નિર્માણ કરી શકે છ.
- બધા જ પ્રકારના વિશ્વિષ આર્થિક વિસ્તારો સરકારના નિયંત્રણ હેઠળ હોય છે.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

- (1) ઉદ્યોગોનું મહત્વ સ્પષ્ટ કરતા ત્રણ મુદ્દા સમજવો.
- દેશના ઝડપી આર્થિક વિકાસ માટે ઓદ્યોગિક ક્ષેત્રનો
વિકાસ ખૂબ મહત્વનો છે. દેશમાં સામાજિક અને
રાજકીય સ્થિરતા માટે ઉદ્યોગક્ષેત્ર મહત્વનો ભાગ
ભજવે છે.

➤ ઉદ્યોગક્ષેત્રનું મહત્વ નીચેની બાબતો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે:

1. રાષ્ટ્રીય આવકમાં ફાળો :

➤ ઉદ્યોગોના વિકાસને કારણે દેશના અર્થતંત્રમાં એતીક્ષેત્રનું પ્રભુત્વ ઘટ્યું છે અને ઉદ્યોગોનો રાષ્ટ્રીય આવકમાં ફાળો વધવા પામ્યો છે. આમ છતાં, તે પૂરતો છે તેમ કઈ શકાય નહીં.

➤ 1951માં રાષ્ટ્રીય આવકનો 16.6% હિસ્સો ઉદ્યોગોનો હતો,
જે 2013 - 14માં વધીને 27 % થયો. રાષ્ટ્રીય આવકમાં
ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રનો ફાળો વધતાં સેવાક્ષેત્રનો પણ વિકાસ
થયો છે.

2. રોજગારી :

➤ ભારત અતિ વસ્તી ધરાવતો દેશ છે. શ્રમનો પુરવઠો પૂર્ણ
સ્વરૂપે ઉત્પાદકીય કાર્યોમાં રોજગાર મેળવી શક્યો નથી.

- પરંતુ આયોજનકાળ દરમિયાન ઉદ્યોગક્ષેત્રનો વિકાસ શતાં તેની રોજગાર- ક્ષમતામાં વૃદ્ધિ થયેલ જોવા મળે છે.
- વર્ષ 1951માં 10.6% શ્રમિકો ઉદ્યોગક્ષેત્રે રોજગારી મેળવતા હતા, તે પ્રમાણ વધીને 2011 – 12માં 24.3 % થયું.

➤ ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે નાના પાથાના ઉદ્યોગોનો વ્યાપ વધારવાથી રોજગારીના પ્રમાણમાં નોંધપાત્ર ફેરફાર લાવી શકાય છે.

3. નિકાસ આવક :

➤ ઉદ્યોગક્ષેત્ર પોતાનું ઉત્પાદન-પ્રમાણ વધારીને અર્થતંત્રમાં બચતપાત્ર અધિશેષની નિકાસ કરીને વિદેશી ફૂંડિયામણની કમાણી કરે છે, જેનો ઉપયોગ અર્થતંત્રની અન્ય અછિત ધરાવતી વસ્તુઓની આયાત કરવામાં થઈ શકે છે.

- વર્ષ 2013 – 14માં દેશની કુલ નિકાસ આવકની $\frac{2}{3}$ ભાગ જેટલી નિકાસ આવક માત્ર ઉદ્યોગક્ષેત્રમાંથી મળી હતી.
- આમ, દેશના અર્થતંત્રમાં ઉદ્યોગક્ષેત્ર પોતાના ઉત્પાદન-કાર્ય દ્વારા લોકોની અર્થતંત્રની જરૂરિયાત સંતોષ છે.

4. અર્થતંત્રનો સમતોલ વિકાસ :

➤ દેશનો આર્થિક વિકાસ થતાં લોકોની આવક વધે છે અને તેમની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો સંતોષાત્માં આવકનો એક ભાગ બચત સ્વરૂપે રહે છે. લોકોની મોજશોખ અને આનંદપ્રમોદની વસ્તુઓની માંગ વધે છે, જે મુખ્યત્વે ઉદ્યોગક્ષેત્ર પુરી પાડે છે.

➤ ઉત્પાદનક્ષેત્રે સરકાર જહેર સાહસો શરૂ કરી પછાત
વિસ્તારોમાં રોજગારી અને આવક ઊભી કરે છે. પરિણામે
દેશના અર્થતંત્રનો ઝડપી અને સમતોલ વિકાસ થાય છે.

5. ઘેતીનું આધુનિકરણ :

➤ જમીન તેમજ શ્રમની ઉત્પાદકતા વધારવા ઘેતીનું
આધુનિકરણ કરવા માટે ઉદ્યોગક્ષેત્ર ઘેતીક્ષેત્રને સહાયક
બને છે.

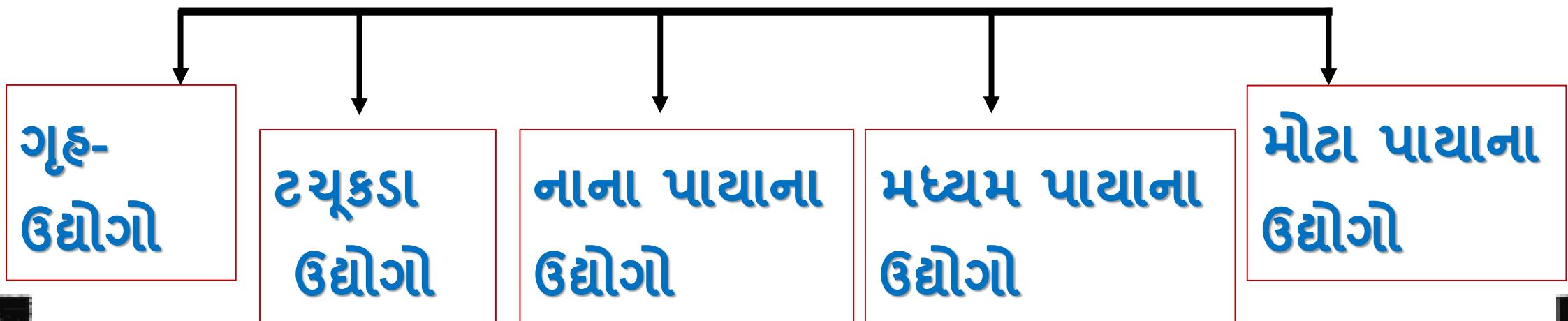
- ઉદ્યોગો એતીક્ષેત્રને ટ્રેક્ટર, શ્રેસર, સબમર્સિબલ પંપ,
જંતુનાશક દવા છાંટવાનાં થંત્રો જેવાં આધુનિક સાધનો
પૂરાં પાડી ઉત્પાદન વધારવામાં મદદ કરે છે.
- ઉદ્યોગક્ષેત્ર રાસાયણિક ખાતરો, જંતુનાશક દવાઓ
વગેરેનું ઉત્પાદન કરી, એતીક્ષેત્રે જમીનની ઉત્પાદકતા
વધારવા મદદ પૂરી પાડે છે.

➤ આમ, ઉદ્યોગો દ્વારા અપનાવાયેલ નવીન ટેકનોલોજીની
મદદ દ્વારા એતીનું આધુનિકરણ થવાથી એતીક્ષેત્રનો
વિકાસ શક્ય બનાવાય છે.

(2) મૂડીરોકાણને આધારે ઓદ્યોગિક માળખું સમજવો.

➤ મૂડીરોકાણને આધારે ઓદ્યોગિક માળખાની સમજૂતી
નીચે મુજબ છે :

મૂડીરોકાણને આધારે ઉદ્યોગો

1. ગૃહઉદ્યોગ :

➤ વીજળી અને થંત્રોના ઉપયોગ વિના સાંદર્ભથી એજારો અને નહિવતું મૂડીરોકાણથી કુટુંબના સભ્ય દ્વારા ચાલતા ઉદ્યોગને ગૃહઉદ્યોગો કહે છે. જેમ કે; ખાખરા, પાપસ, અગરબટી, ખાઈ વગેરેના ઉદ્યોગો.

2. ટચૂકડા ઉદ્યોગો :

➤ કુલ ₹ 25 લાખની મૂડીરોકાણની મર્યાદામાં અને
સંપૂર્ણ શ્રમપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિ દ્વારા ચાલતા
ઉદ્યોગને ટચૂકડા ઉદ્યોગો કહે છે. જેમ કે, ધાતુ,
ચામડું, માટી વગેરેનો ઉપયોગ કરી કલાત્મક
વસ્તુઓ બનાવવાના ઉદ્યોગો.

3. નાના પાયાના ઉદ્ઘોગો :

જે ઉદ્ઘોગમાં ₹ 25 લાખથી વધુ અને ₹ 5 કરોડથી ઓછું
મૂડીરોકાણ કરવામાં આવ્યું હોય, માત્ર શ્રમપ્રધાન
ઉત્પાદન-પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતા હોય અને મોટા
ઉદ્ઘોગોના સહાયક ઉદ્ઘોગો હોય; તને નાના પાયાના
ઉદ્ઘોગો કહે છે. જેમ કે, ઓજારો, વાહનોનું સમારકામ અને
વપરાશી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરતા ઉદ્ઘોગો.

4. મધ્યમ પાયાના ઉદ્યોગો :

➢ જે ઉદ્યોગોમાં ₹ 5 કરોડથી વધુ અને ₹ 10 કરોડથી ઓછું મૂડીરોકાણ કરવામાં આવ્યું હોય તથા શ્રમપ્રધાન કે મૂડીપ્રધાન ઉત્પાદન-પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતા હોય, તેને મધ્યમ પાયાના ઉદ્યોગો કહે છે. જેમ કે; ચંત્રો, રસાયણો, ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનો વર્ગેરેના ઉદ્યોગો.

5. મોટા પાચાના ઉદ્યોગો :

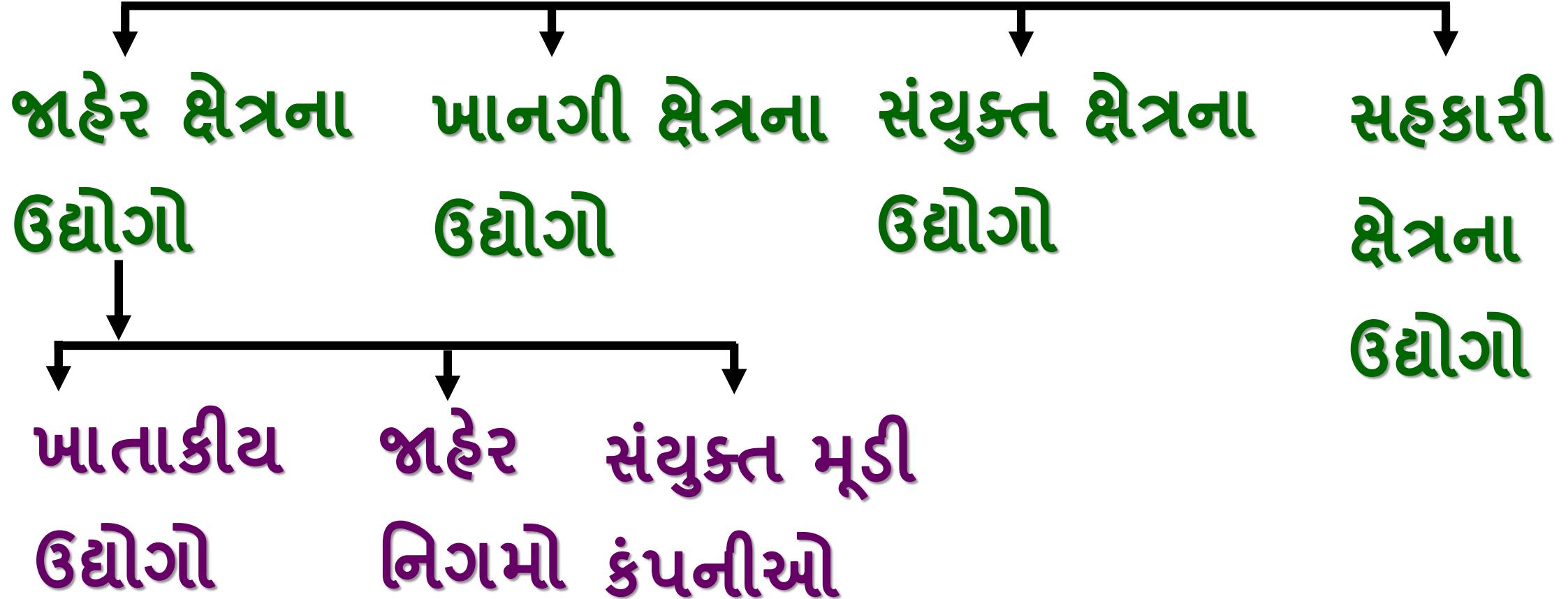
➤ જે ઉદ્યોગમાં ₹ 10 કરોડથી વધુ મૂડીનું રોકાણ
કરવામાં આવ્યું હોય અને મૂડીપ્રધાન ઉત્પાદન-
પદ્ધતિનો વધુ ઉપયોગ કરતા હોય, તેને મોટા
પાચાના ઉદ્યોગો કહે છે. જેમ કે; રેલવેનાં સાધનો,
મોટાં વાહનો, લોખંડ વર્ગેરેના ઉદ્યોગો.

(3) માલિકના આધારે ઓફિચિયલ માળખું

સમજવો.

- માલિકના આધારે (ધોરણે) ઓફિચિયલ
માળખાની સમજૂતી નીચે મુજબ છે.

માલિકના ધોરણે ઉદ્યોગ

1. જાહેર ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો :

► જે ઉદ્યોગોમાં માલિકી અને સંચાલન સરકાર હસ્તક હોય છે, તને જાહેર ક્ષેત્રના ઉદ્યોગો કહે છે. જેમ કે; રેલવે, ટપાલ, ટેલિફોન વગેરે. જાહેર ક્ષેત્રના ઉદ્યોગોને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે.

□ (i) ખાતાકીય ઉદ્યોગો :

- જે ઉદ્યોગો સરકાર પોતાની સીધી દેખરેખ હેઠળ એક ખાતા તરીકે ચલાવે છે, તેને ખાતાકીય ઉદ્યોગો કહે છે.
જેમ કે; રેલવે, ટપાલ વગેરે.
- ખાતાકીય ઉદ્યોગોની આવક અને ખર્ચની જોગવાઈ અંદર્ભપત્રમાં સામેલ કરવામાં આવે છે.

□ (ii) જાહેર નિગમો :

- જે ઔદ્યોગિક એકમોની માલિકી કેન્દ્ર કે રાજ્ય સરકારની હોય છે, પરંતુ તેનું સંચાલન સ્વતંત્રપણે નિગમ કે કોપોરિશન દ્વારા કરવામાં આવે છે, તને જાહેર નિગમો કહે છે. જેમ કે; જીવનવીમા નિગમ, સ્ટેટ ટ્રાન્સપોર્ટ નિગમ, ખાતર ઉત્પાદન- વેચાણ કરતા નિગમો (IFFCO, GSFC, GNFC) જાહેર નિગમો છે.